

ПСИХОЕКОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ ТА ЗАХИСТУ В РОЗВИТКУ ДИТИНИ

У сучасному світі проблеми психоекології посідають одне перших місць у розгляді питань адекватного психічного розвитку дитини. Особливо гостро ці аспекти актуалізуються в умовах нестабільного соціального стану. Тому вважаємо за потрібно провести систематизацію базових психоекологічних факторів ризику та захисту в розвитку дитини.

Психоекологічні фактори ризику – це умови або змінні, пов'язані з високою ймовірністю негативних або небажаних результатів, які можуть поставити під загрозу здоров'я, благополуччя або соціальну діяльність дитини, а також збільшити ймовірність розвитку у дитини емоційного або поведінкового розладу. До цих факторів належать всі види домашнього насильства, а саме фізичне насилля, психологічне і сексуальне насилля.

Фізичне насильство передбачає побиття, опіки, переломи, удари тощо, наслідки переживання яких мають згубний вплив на розвиток дитини і з великою ймовірністю є тим фактором збільшення їх насильницьких злочинів у майбутньому, а також мотивацією життя дітей та підлітків на вулиці. Вкрай важливим є врахування хронологічного періоду є вік до п'яти років, ускладнень при народженні, фізичних та розумових порушень дитини, які підвищують її вразливість до фізичного насильства. В якості змінних відносин, які можуть збільшити ймовірність жорстокого поводження, виокремлюють: проживання в сім'ї, де є домашнє насильство або сімейні розбіжності, діти сімей з історією жорстокого поводження з покоління в покоління і низький соціально-економічний статус (Hughes H.M. et al., 2001).

Психологічне насильство виникає, коли комусь погрожують, принижують або емоційно обмежують, і, найчастіше воно може складатися з різних видів погроз (самогубство, смерть, пошкодження майна, агресія щодо жертви або її близьких тощо). До факторів ризику психологічного насильства з боку батьків включають погані батьківські і соціальні навички (низька батьківська освіта,

відсутність батьків, материнська депресія), зловживання психоактивними речовинами, психічні відхилення (депресія, спроби суїциду, низька самооцінка, втрата емпатії) тощо (Вірна Ж., 2023).

Сексуальне насильство вміщує будь-яку ситуацію, в якій один або кілька дорослих, незалежно від того, однієї статі вони чи ні, використовують дитину з метою сексуального задоволення. Такі дії можуть включати все: від непристойних розмов або телефонних дзвінків до демонстрації статевих органів і примусових сексуальних стосунків (вагінальних, анальних, оральних). До факторів ризику сексуального насильства дитини належать міжособистісні характеристики батьків (рівень сексуальної навченості, досвід, отриманий від покоління до покоління щодо якості подружніх стосунків, близькість агресора до жертви (інцест), темперамент дитини та доступні джерела підтримки) (Teche A.& Gomide P., 2019).

Окрім того в якості факторів ризику для дитини згадуються: діти, які не мають батьківського зв'язку в перші роки життя, еволюційні порушення, діти, розлучені з матір'ю при народженні через хворобу або недоношеність, діти, народжені з вродженими вадами розвитку або хронічними захворюваннями (розумова відсталість, фізичні відхилення, гіперактивність), погана успішність в школі і відсів. Ці фактори вміщують біологічні та генетичні особливості дитини та / або сім'ї, а також фактори спільноти, які впливають як на оточення дитини, так і на середовище її відповідної сім'ї. Фактори ризику самі по собі не є конкретною причиною, а вказують на складний процес, який може виправдати наслідки психопатології у дітей (Holden G.W. et al., 1998).

Психоекологічні фактори захисту розглядаються як фактори, які модифікують або змінюють реакцію дитини на певний ризик навколишнього середовища. Інколи йдеться про стадію розвитку дитини, темперамент і індивідуальну здатність вирішувати проблеми, а іноді про захисні механізми або процеси, що покращують або змінюють реакцію дитини на вороже середовище, і тим самим знижують ймовірність розвитку у дитини зовнішніх проблем, таких як агресія, гнів, розлад поведінки, жорстоке поводження з тваринами тощо.

Класично психоекологічні фактори захисту диференціюють на три категорії: *диспозиційні властивості дитини* – активність, самостійність, позитивна соціальна спрямованість, самооцінка, переваги тощо); *особливості сім'ї* – згуртованість, прихильність і відсутність розбрату і зневаги тощо); *джерела індивідуальної або інституційної підтримки, доступні дитині та сім'ї* – стосунки дитини з однолітками та людьми поза сім'єю, культурна підтримка, індивідуальний догляд, такий як медична або психологічна допомога, релігійні установи тощо (Werner E. E., 1998).

Центральним захисним фактором для дитини є сім'я, яка є відповідальною за процес соціалізації дитини, і завдяки цьому дитина набуває поведінки, навичок і цінностей, які є відповідними і бажаними для її культури. У цьому контексті інтеріоризація норм і правил дає змогу дитині більше адаптуватися до соціальної діяльності та отримати самостійність. Якщо ворожість і зневага з боку батьків сприяють залученню осіб з розладами поведінки в злочинні групи, то, з іншого боку, ефективна практика, хороше функціонування сім'ї, наявність емоційного зв'язку, батьківська підтримка і нагляд свідчать про захисні фактори, що знижують негативні прояви поведінки. Не дарма, саме сім'я визначається як фактор ризику або як захисний фактор, залежно від використовуюваного стилю виховання (Reppold et al., 2002).

Виокремлюють такі три закономірності, які можна назвати важливими у взаємодії дитини в сім'ї: якість взаємодії між батьками і дитиною; ступінь, в якій сім'я надає дитині різноманітний і актуальний досвід взаємодії з навколишнім фізичним і соціальним середовищем; забезпечення в сім'ї здоров'я та безпеки дитини (вакцинування, належне харчування, гігієна тощо). Також прикладами позитивного сімейного оточення можна вважати позитивні стосунки між батьками та дітьми, постійний нагляд та дисципліну, передачу сімейних цінностей (Kumpfer K.L., & Alvarado R. 2003). При цьому слід наголосити, що в сімейному контексті дитина є не просто пасивним реципієнтом, який отримує сімейний вплив, а й агентом в сенсі участі в сімейних операціях.

В контексті диспозиційних властивостей дитини розглядають так фактори захисту дітей як позитивний темперамент, інтелект вище середнього і соціальна компетентність (навчальні досягнення, участь і компетентність в діяльності, здатність легко спілкуватися, висока самооцінка і почуття ефективності). В якості сприятливих сімейних факторів виокремлюють батьківську підтримку, близькість сім'ї, адекватне середовище правил, а до факторів спільноти – відносини, які дитина має зі своїми однолітками (поза сім'єю), з іншими значущими дорослими, з інститутами, з якими вона контактує, серед інших. До факторів, пов'язаних із стійкістю відносять: позитивні стосунки принаймні з однією значущою дорослою людиною (родичем); наявність релігійного або духовного якоря, що забезпечує відчуття сенсу; високі та реалістичні академічні очікування та адекватна підтримка; позитивне сімейне оточення (чіткі межі, повага до самостійності дитини); емоційний інтелект.

Загалом, психоекологічні фактори захисту потрібно розглядати як життєву необхідність для того, щоб дитина стала стійкою до психосоціальних труднощів. Ці захисні фактори відіграють важливу роль для дітей, які перебувають у зруйнованих війною районах. Хоча завжди необхідно ретельно оцінювати, які саме ризики загрожують здоровому розвитку дітей, всі психосоціальні програми тією чи іншою мірою мають на меті підтримку саме цих факторів. Такий профілактичний підхід, який фокусується на сильних сторонах дітей та молоді, їх сімей і громад, матиме найбільший потенціал для запобігання виникненню психосоціальних проблем, а також сприятиме здоровому розвитку дітей в постраждалих від війни районах (Психосоціальний розвиток дітей, 2016).

Флагманом у формування стійкості дитини до життєвих негараздів є позитивна психологія, яка, попри усі неприємні події життя дитини, спрямовує її позитивні емоції (впевненість, надія) і позитивні характеристики (розвинена моторика, інтелект) за умов підтримки соціальних інститутів (здорова сім'я, школа, свобода) у напрямок розвитку дитячих бажань, мрій і життєвих перспектив. Сильні сторони і переваги завжди діють як буфер проти несчасть і психологічних розладів (Seligman M., 2002).